

ПРОЯВИ ЕСТЕТИКИ СКОМОРОСТВА В БАЛЕТНИХ ОБРАЗАХ

Мета дослідження – виявити основні аспекти прояву естетики скомороства в балетних образах. **Методологія.** Застосування аналітичного, історико-хронологічного, типологічного методів дозволило виявити та проаналізувати в історичній послідовності балетні вистави, де присутні образи скоморохів, запропонувати типологію образів. **Наукова новизна.** Вперше проведено комплексний аналіз основних аспектів прояву естетики скомороства в балетних образах, запропоновано типологію образів скоморохів у балетах у відповідності до їхньої ролі. **Висновки.** Культура скоморохів вплинула на художньо-образну систему балетного театру, де зустрічаємо образи скоморохів та лейтмотивів скомороства у виставах історичної та фольклорної тематики. Досить умовно, у відповідності до місця та ролі героїв-скоморохів у балетних виставах, можна провести розподіл образів на групи: скоморох як символ протиріччя зовнішньої веселощі та внутрішнього страждання («Петрушка»); скоморохи як реальна діюча особа, своєрідний атрибут життя XIV–XVII століть («Іван Грозний»); скоморох як ілюстративна складова, символ російського побуту («Снігуронька»).

Ключові слова: балет; скоморох; балетний театр; естетика скомороства; балетний образ.

Луговенко Татьяна Георгиевна, кандидат искусствоведения, доцент кафедры хореографии Киевского университета имени Бориса Гринченка

Проявления эстетики скоморошества в балетных образах

Цель исследования – выявить основные аспекты проявления эстетики скоморошества в балетных образах. **Методология.** Применение аналитического, историко-хронологического, типологического методов позволило выявить и проанализировать в исторической последовательности балетные спектакли, где присутствуют образы скоморохов, предложить типологию образов. **Научная новизна.** Впервые проведен комплексный анализ основных аспектов проявления эстетики скоморошества в балетных образах, предложена типология образов скоморохов в балетах в соответствии с их ролью. **Выводы.** Культура скоморохов повлияла на художественно-образную систему балетного театра, где встречаем образы скоморохов и лейтмотивы скоморошества в спектаклях исторической и фольклорной тематики. Достаточно условно, в соответствии с местом и ролью героев-скоморохов в балетных спектаклях, можно провести распределение образов на группы: скоморох как символ противоречия внешнего веселья и внутреннего страдания («Петрушка»); скоморохи как реальное действующее лицо, своеобразный атрибут жизни XIV–XVII веков («Иван Грозный»); скоморох как иллюстративная составляющая, символ русского быта («Снегурочка»).

Ключевые слова: балет; скоморох; балетный театр; эстетика скоморошества; балетный образ.

Lugovenko Tetyana, Candidate of Art History (PhD in art history), Associate Professor of the Department of Choreography of the Boris Grinchenko Kyiv University

Manifestations of aesthetics of skomorokhs in ballet images

Purpose of Research is to identify the main aspects of the manifestation of the aesthetics of skomorokhs in ballet images. **Methodology.** The use of analytical, historical, chronological, typological methods allowed us to identify and analyze in a historical sequence ballet performances, where there are images of skomorokhs, to offer a typology of images. **Scientific novelty.** For the first time, a comprehensive analysis of the main aspects of the manifestation of aesthetics of skomorokhs in ballet images was carried out, a typology of images of skomorokhs in ballets was proposed in accordance with their role. **Conclusions.** The culture of skomorokhs influenced the artistic-figurative system of the ballet theater, where we meet the images of skomorokhs and leitmotifs of skomorokhs in the performances of historical and folk themes. Rather conditionally, in accordance with the place and role of the hero- skomorokhs in ballet performances, it is possible to distribute the images into groups: skomorokh as a symbol of the contradiction of external fun and internal suffering ("Parsley"); skomorokh as a real actor, a peculiar attribute of life of the XIV-XVII centuries ("Ivan the Terrible"); skomorokh as an illustrative component, a symbol of Russian life ("Snow Maiden").

Key words: ballet; skomorokh; ballet theater; aesthetics of skomorokh; ballet image.

Актуальність теми дослідження. Хореографічне мистецтво сучасності характеризується тематичним, стилістичним, лексичним розмаїттям. Поряд із традиційними сюжетами, темами, виникають нові чи майстерно інтерпретовані вже давно відомі. Одним із невичерпних лексичних, стилістичних, тематичних джерел хореографічного мистецтва протягом багатьох століть залишається культура скоморохів, що справила потужний вплив на становлення професійної виконавської діяльності в багатьох видах мистецтва – цирковому, театральному, вокальному, хореографічному.

Систему художніх образів балету ХХ століття неможливо уявити без яскравих персонажів, створених під впливом естетики скоморохів (вистави славетної трупи С. Дягілева «Петрушка» та «Блазень», образи скоморохів у балетах «Іван Грозний», «Мідний вершник» та ін.), що заслуговують на окреме дослідження в річищі комплексного відтворення мистецької палітри балетного театру.

Аналіз досліджень і публікацій. Ролі скоморохів у становленні танцювальної культури побіжно торкалися автори фундаментальних праць А. Бєлкін [2], О. Фамінцин [12]. У контексті виявлення народних джерел російського професійного танцю діяльність скоморохів розглядала Л. Блок [3]. Досліджуючи проблеми розвитку танцювального мистецтва періоду Київської Русі на території сучасної України, О. Єльохіна в дисертаційному дослідженні розкриває питання взаємозв'язків традицій скомороства в Київській Русі та Європі [4]. Шляхам становлення, розвитку та занепаду танцювального мистецтва скоморохів в Україні присвячено публікацію Л. Козинко [5]. Музикознавчі аспекти балетів

І. Стравінського «Петрушка» та С. Прокоф'єва «Казка про блазня, який сімох блазнів пережартував» (скорочено у балетознавчій літературі виставу прийнято називати «Блазень» (російською «Шут») крізь призму скомороства розглянуто у дисертації М. Тимофєєвої [11]. Комплексного дослідження, спеціально присвяченого проявам естетики скомороства в балетних образах, створено не було.

Мета дослідження – виявити основні аспекти прояву естетики скомороства в балетних образах.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи історію розвитку хореографічного мистецтва, можна прослідкувати вплив естетики скомороства на художню систему тих чи інших танцювальних творів. Найбільшу кількість образів скоморохів та лейтмотивів скомороства зустрічаємо в балетному театрі.

Найяскравішим прикладом продовження традицій скомороства на Русі, на думку Р. Шамеса, є балет «Петрушка», створений І. Стравінським та поставлений М. Фокінім 1911 року для «Російських сезонів» С. Дягілева [16]. Картина «Петрушка» виникла спочатку у Стравінського як самостійний твір, музика припускала контраст між Петрушкою-лицедієм, персонажем-ексцентриком, що епатує публіку, і Петрушкою-особистістю, втіленням зворушливої беззахисності. «Це одноактний балет, що залишає враження яскравої стрімкої каруселі, де танцювальні номери злилися воедино із жанровими сценками... За механічними шарнірними рухами Петрушки весь час живе біль розбитого серця. Лялькові «пристрасті» виплескуються в бунті і протесті проти несправедливості», – зазначає М. Фокін, для якого «Петрушка» став вершиною балетмейстерської творчості [14, 133].

Петрушка І. Стравінського як герой балетного спектаклю – незвичайний образ для початку другого десятиліття ХХ ст. Історично він виступав у виставах суто побутового характеру і був російським типажем за своєю природою. О. Бенуа переосмислив традиційні образи лялькового театру, Петрушка став «уособленням всього, що є в людині натхненного і страждаючого», а головною подією лялькової п'єси стала «безнадійність любові „поета“ Петрушки» [14, 132]. Забіяка і постійний переможець, Петрушка виявлявся сумним поетом-невдахою. Автори «Петрушки» звернулися до масок, щоб зруйнувати звичні норми стереотипного спектаклю, протиставити примітивність складності. Світ, що оточує героя, був представлений відсталим і мертвим, доля людини, вимушеної підкорятися неприйнятним його природі законам, виглядала трагічною.

У березні 2000 року на сцені Харківського театру опери та балету ім. М. Лисенка відбулась прем'єра балету «Петрушка» у постановці А. Рубіної. Тут історія кохання і смерті зацькованого, осміяного наївного мрійника-простака Петрушки сприймається не як мелодрама, а тяжіє до притчі про смертельну небезпеку спроби для індивіда вийти за рамки ролі, нав'язаної ззовні, жити за велінням почуттів, без озирання на оточуючих, які вважають, що краще за тебе знають, як тобі слід поводитись в тій чи іншій ситуації [15]. Петрушка виступає своєрідним архетипом – зображує духовну та страждальчу частину людства.

Деякі паралелі щодо скоморохів можна провести і у балеті «Блазень» («Шут»), що був створений С. Прокоф'євим та поставлений балетмейстером М. Ларіоновим для «Російського балету» С. Дягілева 1921 року. Оригінальна назва – «Казка про блазня, що сімох блазнів пережартував» [9, 109]. Образ Блазня – сільського жартівника, за поведінкою дуже нагадує осілих скоморохів. Кмітливість, крутість, гострий розум та язик – риси скоморохів, якими наділений Блазень.

Можна провести паралелі між образами російських народних казок, де головним героєм часто виступає Іван, та скоморохами. Чарівність казки П. Єршова «Коник-Горбоконики» завжди приваблювала композиторів і хореографів. Вперше однойменний балет «Коник-Горбоконики» Цезаря Пуні, де діяли скоморохи, був поставлений А. Сен-Леоном на сцені Маріїнського театру Санкт-Петербургу в 1864 році. У радянські часи Р. Щедриним був створений однойменний балет за казкою П. Єршова, автори сценарію В. Вайнонен та П. Маляревський, перша постановка на сцені Большого театру здійснена О. Радунським 1969 року [6]. У балеті Р. Щедріна торжествує стихія гумору, скомороства, пустощів.

Балет Р. Щедріна «Коник-Горбоконики» був поставлений на багатьох сценах світу (Ленінградського малого театру, Театру ім. Кірова у Ленінграді, в Театрі ім. Станіславського і Немировича-Данченка в Москві, в балетних театрах Свердловська, Новосибірська, Красноярська тощо [6].

1999 року на сцені Большого театру Москви балетмейстерами М. Андросовим та А. Мессером створена нова версія «Коника-Горбоконики» з оновленою Р. Щедриним партитурою. Помітною подією балетного світу стала постановка «Коника-Горбоконики» 2009 року у Маріїнському театрі балетмейстером О. Ратманським. «Хореографія пана Ратманського ідеально відповідає музиці й оформленню: вона смішлива й прониклива, гротескна й раціональна. Хореографічне оповідання рухається легко й невимушено. У кожного персонажа – свої пластичні характеристики, що запам'ятовуються», – зазначає О. Федорченко [13], акцентуючи на характері казки, гумористичних мотивах, притаманних скоморохам, що реалізуються в образі Івана.

Балет «Іван Грозний» на музику С. Прокоф'єва поставлений Ю. Григоровичем у Большому театрі Москви у 1975 році (у 1976 році хореограф переніс його на сцену паризької Опери). Автор вводить у дію скоморохів як невід'ємну складову людського життя доби Івана Грозного. У спектаклі створюється психологічно складний образ видатної особистості, що проносить свою ідею через безліч випробувань. Тут присутня і трагічна різня, замаскована під діяння скоморохів, і веселі ігрові моменти зі скоморохами.

Яскраві образи скоморохів створено у балеті «Снігуронька», поставленому у Дитячому музичному театрі ім. Н.І. Сац 2007 року (музика В. Соколова, балетмейстер-постановник І. Фадєєв). Казка переносить глядачів у Берендеєво царство, де веселий настрій підсилюється присутністю великої кількості скоморохів, які піснями й танцями, жартами й примовками розважають народ. Саме скоморохи виявляються тією силою, яка здатна подолати люту холоднечу, приворожити сонечко, щоб воно виглянуло через хмури хмари, зіграло землю. О. Антонова акцентує увагу на ролі скоморохів у виставі: «На сцені – царство безжурного народу берендеїв. У центрі – ідол строгого, але справедливого бога Перуна з волоссям-блискавками й відразу – тотем із двох половинок Ярили-Сонця, які ніяк не хочуть з'єднатися разом і обдарити всіх довгоочікуваним теплом. Як бути, що робити? І отут на допомогу приходять скоморохи, які, як їм і належить у російських розповідях, зобов'язані знаходити вихід. І от він – веселий танець: від нього й душі веселіше, і тілу тепліше. Скоморохи – образ, придуманий для з'єднання, скріплення всього дійства... Скоморохи повинні бути не тільки веселими й бешкетними, але часом гострими і солоними у своїх жартах і баєчках» [1].

19 березня 2007 року у залі Київського муніципального академічного театру опери та балету для дітей та юнацтва відбулася прем'єра фольк-балету-містерії «Обранець сонця» О. Шимка у виконанні Українського академічного фольклорно-етнографічного ансамблю «Калина». Лібрето, хореографія та постановка балетмейстера Алли Рубіної. У двох з чотирнадцяти картин введено образи скоморохів. У картині «Ярмарок перетворень» втілено ярмаркові гуляння скоморохів, під час яких вони струшують із торбини різні маски, що уособлюють людські пороки, чудернацькі обличчя перетворюють людей на потвор. У картині «Химерні Маски» скоморохи показують Дівчині обличчя її коханого, але в ту ж мить перед нею постає чоловік з потворною головою звіра. В грі скоморохи висміюють кохання Дівчини до Ідола [8]. Таким чином, роль скоморохів у фольк-балеті-містерії «Обранець сонця» скоріше ілюстративна, ніж дієва, хоча саме образи скоморохів пропонують вирішити проблему перетворення шляхом одягання масок.

В ансамблі танцю «Російська північ» («Русский север») (м. Череповець) 2014 року відомий український балетмейстер Георгій Ковтун поставив балет В. Гавриліна «Скоморохи». У п'ятнадцятьох картинах балету «герої в блазнівських ковпаках та без них в слові і танці висміюють, по суті, трагічні віхи російської історії: винищення скоморохів, придушення Грудневого повстання, розстріл царської сім'ї та інші. На сцені з'являються цар і пан, стражники і кати, а також простий народ. Сценки, які вони розігрують, легко уявити на ярмарковій площі, де виступали правдоруби-скоморохи», – зазначається в рецензії на виставу [7]. Різко сатиричне грандіозне дійство з масштабними рухливими декораціями, численними оригінальними сценічними костюмами стало ще одним щаблем у розкритті художньо-образного потенціалу теми скомороства.

Отже, обираючи образи, що асоціюються у людській свідомості з образами скоморохів, балетмейстери, залежно від творчого задуму, використовують їх для різних цілей: поглиблення філософського звучання вистави, відтворення історичного середовища, де скоморохи виступали невід'ємним атрибутом, виконуючи ілюстративну роль тощо.

Наукова новизна. Вперше проведено комплексний аналіз основних аспектів прояву естетики скомороства в балетних образах, запропоновано типологію образів скоморохів у балетах у відповідності до їхньої ролі.

Висновки. Культура скоморохів вплинула на художньо-образну систему балетного театру, де зустрічаємо образи скоморохів та лейтмотивів скомороства у виставах історичної та фольклорної тематики. Досить умовно, у відповідності до місця та ролі героїв-скоморохів у балетних виставах, можна провести розподіл образів на групи: скоморох як символ протиріччя зовнішніх веселощів та внутрішнього страждання («Петрушка»); скоморохи як реальна діюча особа, своєрідний атрибут життя XIV–XVII століть («Іван Грозний»); скоморох як ілюстративна складова, символ російського побуту («Снігуронька»).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми впливу естетики скоморохів на сценічний танець. Перспективним напрямом, окрім поглиблення теми ролі в балеті, є дослідження художньо-образних та лексико-семантичних впливів скомороства на народно-сценічний танець.

Література

1. Антонова Е. Школа берендеев. Завтра. 2007. 11 декабря.
2. Белкин А. Русские скоморохи. Москва : Наука, 1975. 192 с.
3. Блок Л. Д. Классический танец: История и современность. Москва : Искусство, 1987. 556 с.
4. Сльохіна О. О. Проблеми розвитку танцювального мистецтва України. Період Київської Русі : автореф. дис... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.02 «Театральне мистецтво». Київ, 1996. 25 с.
5. Козинко Л. Шляхи становлення, розвитку та занепаду танцювального мистецтва скоморохів в Україні. Танцювальні студії. 2018. Вип. 2. С. 35–44.
6. «Конек-горбунок». Балет : энциклопедия / гл. ред. Ю. Григорович. Москва : Советская энциклопедия, 1981. С. 262.
7. «Опальный» балет «Скоморохи» называют главным событием Гаврилинского фестиваля. Красный север. 2014. 4 ноября. URL : <http://www.krassever.ru/article/opal-nyy-balet-skomorokhi-nazyvayut-glavnyim-sobytiyem-gavrilinskogo-festivalya> (дата звернення 22.10.2018).
8. Рубина А. Избранник солнца. Избранник солнца. Официальный сайт. URL : <http://obranets.narod.ru/libretto.html> (дата звернення 25.10.2018)
9. Советские балеты : краткое содержание. Москва : Советский композитор, 1985. 324 с.

10. Соколов-Каминский А. Русский балет и фольклор. Музыка и хореография современного балета : сб. ст. Ленинград, 1987. Вып. 5. С. 218–240.
11. Тимофеева М. Н. Тема скоморошества в русской музыкальной культуре: инструментоведческий аспект : дис... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 «Музыкальное искусство». Санкт-Петербург, 2016. 318 с.
12. Фамицин А. Скоморохи на Руси. Санкт-Петербург : Алетейя, 1995. 535 с.
13. Федорченко О. «Конька-Горбунка» впрягли в авангард. Балет Алексея Ратманского открыл фестиваль «Мариинский». Коммерсантъ. 2009. 18 марта. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/1139647>
14. Фокин М. М. Против течения. Воспоминания балетмейстера. Статьи, письма. Ленинград –Москва : Искусство, 1962. 639 с.
15. Хомайко Ю. Любовь и смерть диссидента Петрушки. Вечерний Харьков. 2000. 21 марта. С. 3.
16. Шамес Р. А. Собирательный образ скомороха и русская литература XIX – XX века. Герменевтика в России. 1998. № 3. URL : <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1998-3/1998-3-04.pdf> (дата звернення 20.10.2018).

References

1. Antonova E. (2007, December 11). School of Berendey. Zavtra [in Russian].
2. Belkin, A. (1975). Russian skomorokhs. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Blok, L.D. (1987). Classical dance: History and modernity. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
4. Yelokhina, O.O. (1996). Problems of development of dance art of Ukraine. The period of Kievan Rus. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kozynko, L. (2018). Ways of formation, development and decline of dance art of skomorokhs in Ukraine. Dance studies, issue 2, 35–44 [in Ukrainian].
6. "Konek-Gorbunok" [The Little Humpbacked Horse]. (1981). Grigorovich Ju. (Eds.) Ballet: Encyclopedia. Moscow: Soviet Encyclopedia [in Russian].
7. The "Disgraced" ballet "Skomorokhs" is called the main event of the Gavrilin festival. (2014, November 4). Krasnyj sever. Retrieved from <http://www.krassever.ru/article/opal-nyu-balet-skomorokhi-nazyvayut-glavnym-sobytiyem-gavrilinskogo-festivalya> [in Russian].
8. Rubina A. Chosen by the sun. Chosen by the sun. Official site. Retrieved from <http://branets.narod.ru/libretto.html> [in Russian].
9. Soviet ballets: a summary (1985). Moscow: Soviet composer [in Russian].
10. Sokolov-Kaminskij, A. (1985). Russian ballet and folklore. Music and choreography of modern ballet, issue 5, 218–240. Leningrad [in Russian].
11. Timofeeva, M.N. (2016). The theme of skomorokhs in Russian musical culture: instrumental aspect. Candidate's thesis. St. Petersburg [in Russian].
12. Famintsin, A.S. (1995). Skomorokhs in Russia. St. Petersburg: Aletejja [in Russian].
13. Fedorchenko, O. (2009, March 18). The Konek-Gorbunok was harnessed to the vanguard. Ballet Alexei Ratmansky opened the festival "Mariinsky". Kommersant. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/1139647> [in Russian].
14. Fokin, M.M. (1962). Against the stream. Memories choreographer. Articles, letters. Leningrad-Moscow: Iskusstvo [in Russian].
15. Homajko, Ju. (2000, March 21). Love and death of a dissident Petrushka. Vechernij Har'kov, 3 [in Russian].
16. Shames, R.A. (1998). The collective image of skomorokhs and Russian literature of the XIX-XX centuries. Hermeneutics in Russia, 3. Retrieved from <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1998-3/1998-3-04.pdf> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2019 р.

УДК 7.04:271.2-523.472

Мазур Вікторія Павлівна
кандидат мистецтвознавства,
докторант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID 0000-0003-1365-7581
mazur_viktoria@ukr.net

ЦАРСЬКІ ВРАТА З ІКОНОСТАСА ЦЕРКВИ ЗІШЕСТЬЯ СВЯТОГО ДУХА У СЕЛІ ШКАРІВКА: ІКОНОГРАФІЯ ТА РІЗЬБЛЕННЯ

Мета. У публікації зроблена спроба визначення іконографії, манери різьблення та датування пам'ятки декоративного мистецтва з опорядження дерев'яної церкви Центральної України першої половини XVIII ст. **Методологія.** У рамках статті основним завданням, на основі мистецтвознавчих досліджень, є введення до наукового обігу пам'ятки сницарського мистецтва Царських врат з іконостаса церкви Зішесття Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області. **Наукова новизна.** У дослідженні увагу наукової спільноти акцентовано на мистецтвознавчих дослідженнях нововиявленої унікальної пам'ятки декоративного мистецтва, що, ймовірно, знаходиться *in situ*. Праця, запропонована до оприлюднення є частиною результатів дослідження розвитку та видозмін опорядження дерев'яної церковної архітектури на території Центральної України у першій половині XVIII ст. **Висновки.** Відповідно до результатів авторських мистецтвознавчих досліджень іконографічних та стильових особливостей різьблення Царські врата з іконостаса церкви Зішесття Святого Духа у селі Шкарівка Білоцерківського району Київської області маємо підстави зарахувати до мистецької спадщини першої половини XVIII століття з імовірними пізнішими доповненнями.

Ключові слова: інтер'єр дерев'яної церкви; Царські врата; поєднання мистецтв; опорядження дерев'яної церкви.

Мазур Вікторія Павлівна, кандидат искусствоведения, докторант Национальной академии руководящих кадров культуры и искусства

Царские врата из иконостаса церкви Сошествия Святого Духа в селе Шкарровка: иконография и резьба

Цель. В публикации сделана попытка определить иконографию, манеру резьбы и датировать памятник декоративного искусства из деревянного храма Центральной части Украины первой половины XVIII в. **Методология.** В рамках статьи ос-